

دانشگاه شاهرود

مبانی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی

(رشته اقتصاد و ترویج کشاورزی)

دکتر رویا کرمی

سرشناسه	: کرمی، رویا، ۱۳۵۱-
عنوان و نام پدید آور	: مبانی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی (رشته اقتصاد و ترویج کشاورزی)/ رویا کرمی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: دوازده، ۱۶۸ ص:، جدول، نمودار.
فروست	: دانشگاه پیام نور، ۲۳۰۸. دانشکده علوم کشاورزی؛ ۱/۱۵.
شابک	: 978 - 964 - 14 - 0355 - 5
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا .
موضوع	: کشاورزی - ایران - ترویج
موضوع	: Agricultural extension work - Iran
موضوع	: کشاورزی - ترویج
موضوع	: Agricultural extension work
موضوع	: کشاورزی - آموزش
موضوع	: Agricultural education
رده بندی کنگر	: ۵۴۴/۵/الف۹/ک۴ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی	: ۶۳۰/۷۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۰۴۶۳

مبانی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی

مؤلف: دکتر رویا کرمی

ویراستار علمی: دکتر ابوالفضل محمدی

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و اسناد آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول اسفند ۱۳۹۵

شابک: ۵ - ۰۳۵۵ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0355 - 5

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و ... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها، ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی، همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا باشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منبع و گنجینه‌ی گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مراجع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سه سده‌ی اخیر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌النشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم به‌عنوان امتیاز اصلی سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان تحت‌تسلیم را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلت اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری کرده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی هم‌شگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	نه
مقدمه	یازده
فصل اول. مبانی و کلیات ترویج کشاورزی و منابع طبیعی	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
۱-۱ ترویج چیست؟	۱
۲-۱ تاریخچه ترویج کشاورزی در جهان و ایران	۵
۱-۲-۱ تاریخچه ترویج کشاورزی در جهان	۵
۲-۲-۱ تاریخچه ترویج کشاورزی در ایران	۷
۳-۱ فلسفه ترویج	۱۰
۴-۱ اصول ترویج	۱۲
۵-۱ هدف‌های ترویج	۱۷
۶-۱ کارکرد ترویج	۱۷
خلاصه فصل اول	۱۹
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۲۱
خودآزمایی تشریحی فصل اول	۲۳
فصل دوم. نقش و اهمیت ترویج کشاورزی و منابع طبیعی در جریان توسعه	۲۵
هدف کلی	۲۵
هدف‌های یادگیری	۲۵
۱-۲ تعریف توسعه	۲۵
۲-۲ جایگاه کشاورزی در توسعه	۲۷
۳-۲ جایگاه ترویج در توسعه	۲۹
۴-۲ مبانی تأثیرگذاری ترویج در جریان توسعه	۳۲

۳۳	۵-۲ مبانی تأثیرپذیری ترویج در جریان توسعه
۳۳	۵-۲-۱ عوامل بوم‌شناسی
۳۳	۵-۲-۲ عوامل اقتصادی
۳۴	۵-۲-۳ عوامل سیاسی
۳۴	۵-۲-۴ عوامل اجتماعی-فرهنگی
۳۴	۵-۲-۵ عوامل زیرساختی
۳۵	۵-۲-۶ عوامل نهادی
۳۵	۶-۲ ارتباط تحقیق، ترویج و آموزش
۳۹	۷-۲ مشکلات اساسی ترویج و ایده‌ها و اصلاحات مطرح‌شده برای رفع این مشکلات
۴۰	۷-۲-۱ کثرت‌گرایی
۴۱	۷-۲-۲ تمرکززدایی
۴۱	۷-۲-۳ آمین هزینه‌ها
۴۱	۷-۲-۴ تجاری‌سازی
۴۲	۷-۲-۵ خصوصی‌سازی
۴۲	۷-۲-۶ نو‌مندسازی
۴۳	۷-۲-۷ جهت‌گیری در جهت‌گیری
۴۳	۸-۲ تغییرات بنیادی ترویج برای دستیابی به جایگاه مطلوب در جریان توسعه
۴۵	خلاصه فصل دوم
۴۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۴۹	خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۵۱	فصل سوم. رهیافت‌های ترویج کشاورزی و منابع طبیعی
۵۱	هدف کلی
۵۱	هدف‌های یادگیری
۵۱	۱-۳ رهیافت
۵۲	۱-۳-۱ سیستم ترویج
۵۳	۱-۳-۲ استراتژی ترویج
۵۳	۱-۳-۳ روش ترویجی
۵۴	۲-۳ رهیافت ترویج کشاورزی عمومی (متعارف)
۵۵	۳-۳ رهیافت تخصصی کالا
۵۶	۴-۳ رهیافت آموزش و دیدار
۵۷	۵-۳ رهیافت ترویج کشاورزی مشارکتی
۵۸	۶-۳ رهیافت پروژه
۵۹	۷-۳ رهیافت تسهیم هزینه
۶۰	۸-۳ رهیافت تحقیق و ترویج در نظام‌های زراعی
۶۱	۹-۳ رهیافت مؤسسه آموزشی
۶۲	۱۰-۳ رهیافت توسعه جامع روستایی
۶۲	۱۱-۳ گذر از انتقال فناوری به خدمات مشاوره‌ای
۶۶	۱۲-۳ شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در ایران

۶۷	خلاصه فصل سوم
	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۷۳	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۷۵	فصل چهارم. روش‌های آموزشی ترویجی در کشاورزی و منابع طبیعی
۷۵	هدف کلی
۷۵	هدف‌های یادگیری
۷۶	۱-۴ روش‌های آموزشی ترویجی
۸۱	۲-۴ روش‌های آموزشی ترویجی انفرادی
۸۳	۳-۴ روش‌های آموزشی ترویجی گروهی
۸۳	۴-۴ روش‌های آموزشی ترویجی انبوهی
۸۶	۵-۴ انتخاب روش آموزشی ترویجی مناسب
۸۸	۶-۴ تلفیق دانش بومی و دانش رسمی در آموزش‌های ترویجی
۹۱	خلاصه فصل چهارم
۹۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۹۳	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۹۷	فصل پنجم. مخاطبان و مشارکت در ترویج کشاورزی و منابع طبیعی
۹۷	هدف کلی
۹۷	هدف‌های یادگیری
۹۸	۱-۵ حیطه عمل ترویج
۹۸	۲-۵ ترویج منابع طبیعی
۱۰۳	۳-۵ مخاطبان ترویج
۱۰۳	۱-۳-۵ روستاییان (مولدان کشاورزی)
۱۰۴	۲-۳-۵ شهرنشینان
۱۰۶	۳-۳-۵ عشایر
۱۰۷	۴-۳-۵ جوانان
۱۰۸	۵-۳-۵ زنان
۱۱۰	۶-۳-۵ معلولان
۱۱۰	۷-۳-۵ سالمندان
۱۱۱	۸-۳-۵ گروه‌های ویژه
۱۱۱	۴-۵ مخاطبان ترویج و شکل‌گیری رهیافت‌های مشارکتی
۱۱۳	۵-۵ تعریف مشارکت
۱۱۴	۶-۵ سطوح مشارکت مخاطبان در فعالیت‌های ترویجی
۱۱۵	۷-۵ اهمیت مشارکت مخاطبان در برنامه‌های ترویجی
۱۱۷	۸-۵ عوامل موفقیت مشارکت
۱۱۸	۹-۵ رهیافت‌های مشارکت
۱۱۹	۱۰-۵ انواع مشارکت
۱۲۰	۱۱-۵ شرایط به‌کارگیری رهیافت‌های مشارکتی

۱۲۱	 ۱۲-۵ مسئله‌یابی مشارکتی
۱۲۴	 ۱۳-۵ آسیب‌شناسی برنامه‌های مشارکتی
۱۲۵	 خلاصه فصل پنجم
۱۲۸	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۳۰	 خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۱۳۳	 فصل ششم. عاملان ترویج و رهبری در ترویج کشاورزی و منابع طبیعی
۱۳۳	 هدف کلی
۱۳۳	 هدف‌های یادگیری
۱۳۴	 ۱-۶ نقش عاملان ترویج
۱۳۶	 ۲-۶ نقش عاملان ترویج در ساختار سازمانی ترویج
۱۳۸	 ۳-۶ سلاسل عاملان ترویج
۱۳۹	 ۴-۶ عاملان ترویج، لایق‌ات و معنویات
۱۴۰	 ۵-۶ رهبری
۱۴۱	 ۶-۶ تاریخچه تحولات رهبری
۱۴۲	 ۷-۶ انواع رهبران محلی
۱۴۳	 ۸-۶ روش‌های رهبری
۱۴۴	 ۹-۶ مواضع اقتدار رهبر
۱۴۵	 ۱۰-۶ رهبری در ترویج
۱۴۶	 ۱۱-۶ اهمیت نقش رهبری در ترویج
۱۴۸	 ۱۲-۶ رهبری اثربخش عاملان ترویج
۱۴۹	 خلاصه فصل ششم
۱۵۲	 خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۵۲	 خودآزمایی تشریحی فصل ششم
۱۵۵	 فعالیت‌های عملی در واحد مبانی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی
۱۵۷	 پاسخنامه
۱۵۹	 منابع

پیشگفتار

ترویج کشاورزی و منابع طبیعی، نوادی آموزشی، خدماتی و اجتماعی است که پیرو سیاست‌ها و باورهای ناشی از مانه‌عظمی حاکم بر توسعه کشورها عمل می‌کند. به موازات تغییرات و دگرگونی‌هایی که در فلسفه اهداف و استراتژی‌های توسعه در اواخر دهه ۱۹۷۰ به عمل آمد و پارادایم مشارکتی توسعه در مقابل پارادایم نوسازی از اولویت برخوردار شد و در دهه ۱۹۸۰ که مباحث توسعه پایدار به میان آمد، ترویج کشاورزی و منابع طبیعی هم، که در چارچوب تئوری‌های رایج توسعه فعالیت می‌کرد، دستخوش تحولات و تغییراتی شد و در ابعاد مختلف آن با تئوری‌هایی به عمل آمد. ترویج مشارکتی حاصل تغییراتی است که با تأکید بر پارادایم مشارکتی توسعه در راستای توسعه پایدار با ویژگی‌های بهره‌وری، عدالت، انعطاف‌پذیری و ثبات مورد عمل است؛ بهره‌وری که معادله‌ای پویا بین سیستم طبیعی و سیستم اجتماعی، اقتضای است که تولید غذا را برای مردم تضمین می‌کند؛ عدالت که از ظرفیت جامعه در توزیع عادلانه فرصت‌ها و تهدیدهایی که ناشی از تغییر سیستم‌های طبیعی است، بحث می‌کند؛ انعطاف‌پذیری که به ظرفیت جامعه برای ترمیم سطح بهره‌وری در واکنش به فشارهای طبیعی یا تحمیلی یا ضربه‌های ناگهانی گفته می‌شود؛ ثبات که ظرفیت جامعه در ادامه استفاده یا تغییر فرایند سیستم‌های اجتماعی و طبیعی بدون دگرگونی‌های شدید را نشان می‌دهد.

نظام ترویج کشاورزی و منابع طبیعی با دو کارکرد توسعه منابع انسانی و انتقال

فناوری از طریق روش‌های آموزش غیررسمی و تلفیق نظامند دانش بومی و نو، درصدد توانمندسازی شاغلان بخش کشاورزی و منابع طبیعی و افزایش کارایی و اثربخشی تولیدات کشاورزی است. ترویج در راستای آمایش سرزمین و توسعه کشور توانمندسازی شاغلان بخش کشاورزی و منابع طبیعی و مشاغل مرتبط با کشاورزی و منابع طبیعی را در تمامی عرصه‌ها و زیستگاه‌های شهری، روستای و عشایری مورد توجه قرار می‌دهد و در این دسته‌بندی به گروه‌های مخاطبان مانند جوانان، زنان، معلولان، سالمندان و گروه‌های ویژه، که مورد بازپروری قرار گرفته‌اند، توجه ویژه و متناسب با نیازها، علائق، باورها و ارزش‌های آن‌ها دارد. چنین است که نظام ترویج به عنوان نهاد زیربنایی بخش کشاورزی و منابع طبیعی "با مردم و برای مردم" جهت دست‌یابی به هدف توسعه تلاش می‌کند.

آنچه پیرامون جایگاه زیربنایی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی در توسعه کشاورزی و توسعه پایدار با ایجاد محیطی، اقتصادی و اجتماعی گفته شد مربوط به شرایط ایده‌آلی است که طی آن ترویج نقش خود را کارآمد و اثربخش ایفا می‌کند. جایگاه زیربنایی ترویج مبتنی بر پیوستگی و به روز فلسفه، اهداف، اصول، رهیافت‌ها، روش‌های آموزشی-تربیتی، راهکارهای انگیزش، تأثیرگذاری بر رفتار و توانمندسازی فرد و گروه است. به علاوه، شناسایی، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی کلان پیرامون عوامل تأثیرگذار بر کارکرد ترویج و شناسایی عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل اجتماعی-فرهنگی، عوامل زیرساختی و عوامل نهادی از جمله ضروریات است. در بین عوامل یاد شده، عامل نهادی با موضوع ارتباط تحقیق، ترویج و آموزش به جهت اهمیت و چالش‌های موجود درخور تأکید است. چندان است که نهاد ترویج به عنوان نهادی که تسهیل‌کننده و تسریع‌کننده تغییر در راستای توسعه پایدار است، باید بیوسسته درخصوص تغییر و به‌روزرسانی ساختار سازمانی و نهادی خود نیز، تفکر و عمل مناسب داشته باشد و ضمن واکاوی مسائل مبتلا به، ایده‌ها و اصلاحات مطرح‌شده پیرامون رفع این مسائل را بررسی کند و تغییرات بنیادی لازم برای دسترسی به جایگاه مطلوب در جریان توسعه را مورد عمل قرار دهد.

دکتر رویا کرمی

استادیار دانشگاه پیام نور

مقدمه

این کتاب که حاصل زحمات و آموزه‌های اساتید گرانقدرم در دوران تحصیل است در شش فصل تنظیم شده و در هر فصل به بخشی از مبانی ترویج کشاورزی و منابع طبیعی اختصاص دارد. فصل اول تاریخچه، مبانی فلسفی، هدف‌ها، اصول و کارکردهای ترویج را معرفی می‌کند؛ فصل دوم با تبیین جایگاه ترویج در توسعه، مبانی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری ترویج در فرایند توسعه، و ارتباط ترویج، تحقیق و آموزش را در حکم یکی از عوامل بنیادی تأثیرگذار بر فعالیت‌های ترویج تشریح می‌کند و با توجه به اینکه ترویج به‌عنوان نهاد تسهیل‌کننده و تسریع‌کننده تغییر در راستای توسعه باید پیوسته درخصوص تغییر و روزآمدکردن ساختار سازمانی و نظام ارزش و تفکر و عمل مناسب داشته باشد. بنابراین در فصل دوم ضمن واکاوی مختصر مبانی مبتلا به ترویج، ایده‌ها و اصلاحات مطرح شده در زمینه رفع مشکلات و تغییرات بنیاد ترویج برای دسترسی به جایگاه مطلوب در جریان توسعه مورد بحث قرار می‌گیرد؛ فصل سوم دریافت‌های بدیل ترویج را با تأکید بر: پیش‌فرض که مبتنی بر مسئله‌ای مهم و شناخته شده است، ساختار رهبری، روش برنامه‌ریزی و فنون اجرایی، شیوه کنترل و ارزشیابی، مزایا و معایب توضیح می‌دهد؛ فصل چهارم در رابطه با روش‌های ترویج کشاورزی و منابع طبیعی است و در این راستا دسته‌بندی روش‌های آموزشی ترویجی براساس نوع تجربه آموزشی مخاطب و تعداد مخاطب، راهکارهای انتخاب روش آموزشی ترویجی مناسب و فرایند چرخه‌ای تلفیق دانش بومی و دانش رسمی در طراحی آموزش‌های ترویجی را ارائه می‌دهد. فصل اول تا چهارم برای آشنایی با مبانی نظری ترویج طراحی گردیده است، اما

فصل پنجم از حیطة عمل ترویج در ابعاد کشاورزی، منابع طبیعی و توسعه روستایی و مخاطبان ترویج و مبانی مشارکت آنها در برنامه‌های ترویج سخن می‌گوید. فصل ششم به معرفی عاملان ترویج و صلاحیت‌ها و مهارت‌های موردنیاز آنها برای برنامه‌ریزی، اجرا و ارزشیابی برنامه‌های ترویج می‌پردازد و نقش آنها به عنوان رهبران جامعه محلی و پرورش‌دهندگان رهبران محلی آینده را تبیین می‌کند، با این امید که دانشجویان توانمند رشته ترویج کشاورزی دانشگاه پیام‌نور در عرصه عمل متصف به کلیه صفات مورد بحث این فصل باشند و در راه خدمت به جامعه خود موفق و سربلند عمل کنند.

دکتر رؤیا کرمی

استادیار دانشگاه پیام‌نور مرکز زنجان